

ובכל זאת הבכורה שייכת ל"גאזיטה"

שמואל שניצר

קוראים בינלאומי בחוץ לארץ? הדעת נותנת, שהקהילה היהודית המקומית, קהילה של אנוסים שחזרו אל היהדות ולשונם היתה ספרדית, היא שהיתה קהל היעד העיקרי, שהרי סתם אזרח הולנדי לא שלט בספרדית, וסתם קורא ספרדית היה יהודי. הסתגלותה של קהילה זו ללשון הארץ היתה אטית, וקשרי המסחר שלה עם הפליטים היהודים מספרד בנמלי הים התיכון נתנו בידיה יתרון רב, ואף אפשרות להשיג מידע ממקורות עצמאיים, שלא עמדו לרשות המתחרים הלא-יהודים.

גאזיטה וקוראנט

המונח גאזיטה המשמש עד היום בכמה לשונות אירופיות (פלמית, צרפתית, פולנית וגם יידיש) במובן של עתון, מקורו בוונציה. באמצע המאה ה-16, בעת המלחמה נגד טורקיה, הופיע בוונציה עלון חדשות כתוב ביד, שהוצא לאור על ידי שליטי העיר ובו חדשות מן המלחמה. את החדשות היו קוראים בציבור וכדי לזכות בשמיעתן צריך היה כל שומע לשלם מטבע קטן, ששמו היה גאזיטה. השם דבק בעתונים גם כשלאחר מכן הופיעו בדפוס.

קוראנט גזור מן המלה הצרפתית *Courant* (=רץ, או שוטף) והוא הופיע לראשונה בצירוף *Courante Bladen* (דפים שוטפים), עתון שהופץ באנטוורפן ובוונציה בתחילת המאה ה-17. השם נקלט גם באנגליה, שם הופיע קוראנט משנת 1621. בהולנד נקרא עתון עד היום *krant*.

מוזיעין של האינקביזיציה

גולי ספרד העדיפו ערי נמל על מרכזי האוכלוסים שבפנים הארצות. זמן מה עשו חיל באנטוורפן ובנמלי איטליה, אך רובם השתקעו בערים ובארצות הכפופות לשלטון העות'מאני. בין הקהילות שבמערב אירופה — אמסטרדם, המבורג ובורדו (שם ישבו יהודים ברשות כ"סוחרים פורטוגליים") — ובין הקהילות שבתחום האיסלאם — בצפון אפריקה, בסאלוניקי ובשאר ערי האימפריה העות'מאנית — התקיימו קשרים הדוקים. קשרי המסחר הבינלאומי נסתייעו הרבה בלשון המשותפת שאיחדה את כל ריכוזי הגולים — האנוסים שחזרו אל היהדות והיהודים החשאיים, שהתחזו ל"סוחרים פורטוגליים". עתון שלשונם ספרדית, יכול היה לשרת את כולם. כך למשל, בקצת מקומות, כגון לונדון, חיו אנוסים בודדים בתנאי חשאיות, עד שהותרה ישיבת יהודים באנגליה בהשתדלות מנשה בן ישראל. מעמדם של היהודים האנוסים לא היה כטוב ביותר ולא תמיד יכלו להזדהות כיהודים.

קיימת מחלוקת בין ההיסטוריונים בשאלה, איזהו העתון הראוי לתואר העתון היהודי הראשון בעולם. זמן מה מקובל היה לחשוב, שהבכורה שייכת ל"גאזיטה דה אמסטרדם", שהופיע בשלהי המאה ה-17 בהולנד. אין ספק, שהמו"ל והמדפיס שלו היה יהודי, אך בכל הגליונות ששרדו אין התייחסות מפורשת ליהודים ולבעיותיהם. השאלה שעלתה היא, האם די בכך כדי לקבוע את אופיו היהודי של עתון. אחדים מן העתונים הנודעים ביותר בעולם בעליהם יהודים; האם זה מייחד להם מקום בתולדות העתונות היהודית? האם "ניו יורק טיימס", למשל, הוא עתון יהודי? עתון יהודי, כך טענו¹, לא די לו בבעלים יהודים; כל עוד אין בו סימני ייחוד אחרים, צריך לראות בו עתון המיועד לכלל הציבור. כיוון שכך, העבירו את זכות הבכורה ל"דינשטאגליש און פרייטאגליש קוראנט", שהופיע אף הוא באמסטרדם, פעמיים בשבוע, ולשונו היתה יידיש. עתון זה, ודאי היה מיועד לקהל קוראים יהודי, שהרי אחרים לא הבינו את שפתו. כך נקבעה אפוא תחילת תולדותיה של העתונות היהודית בשנת 1686, כאשר המדפיס אורי פיבוס הלוי החל מוציא לאור את העתון היידישאי הראשון. מעתון זה שרדו גליונות של שנה ומעלה, מ-13 באוגוסט 1686 עד 3 בדצמבר 1687. בראשי הגליונות הופיעו תאריכים עבריים, והוא הודפס באותיות כתב רש"י.

למרות זאת אני סבור, שהיעדר התייחסות מפורשת לעניינים יהודיים כאמת-המדה הנקוטה לגבי ההחלטה, באם ה"גאזיטה דה אמסטרדם" הינו עתון יהודי, טעונה עיון נוסף. עיון זה צריך להסתמך על התנאים ששררו באותם ימים, על מעמדם של הקוראים הפוטנציאליים אשר להם נועד העתון, וגם על השפות שבהן הודפס ועל מעגל תפוצתו.

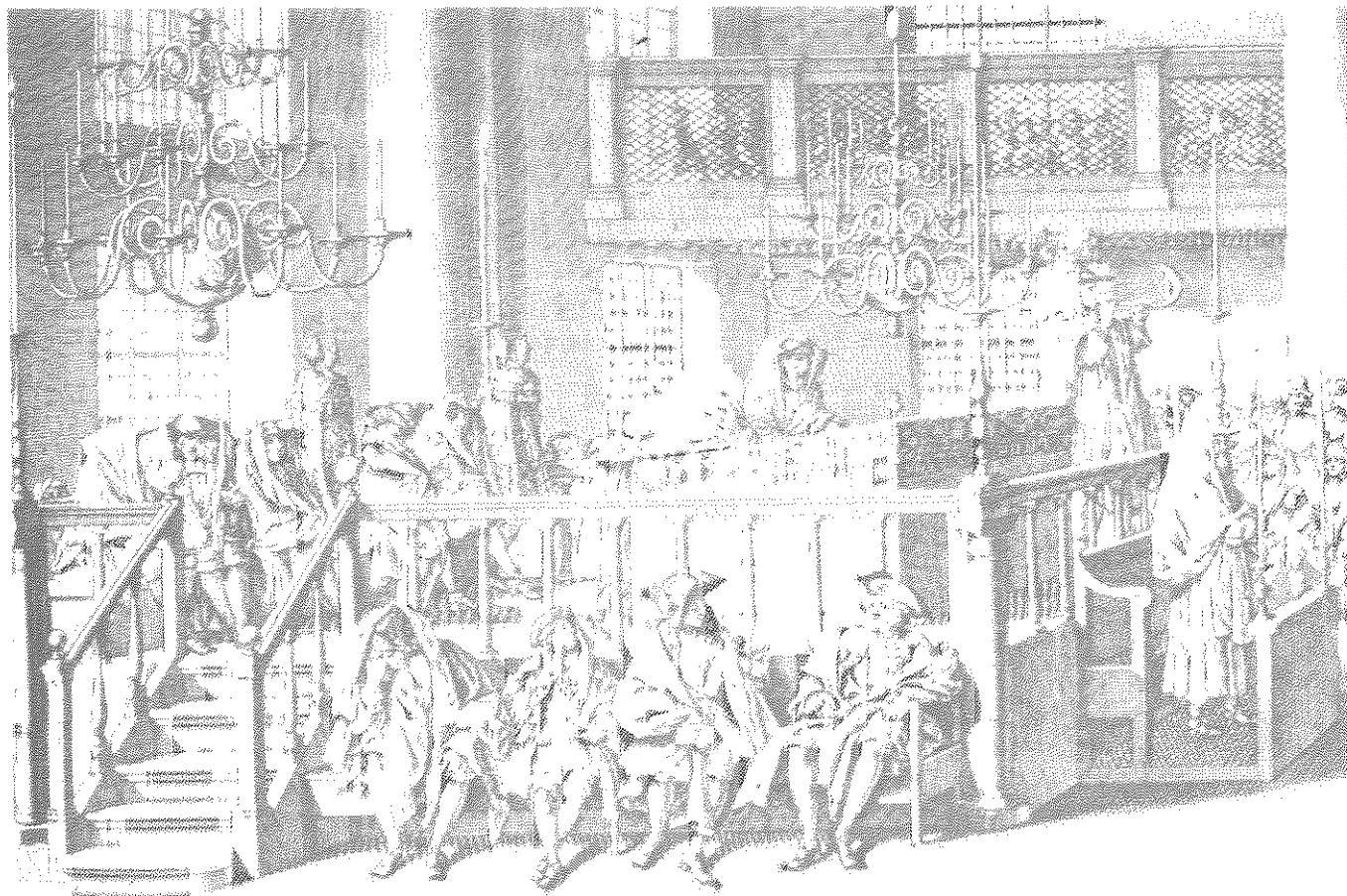
דומני, שקודם כל יש לבקש תשובה על השאלה למה עתון שהופיע בהולנד, בימים שבהם הולנד הלכה ונהפכה למעצמה ימית ומסחרית מדרגה ראשונה, לשונו לא היתה הולנדית, כי אם איטלקית (בשנת 1673) וספרדית (משנת 1672). התשובה המקובלת על שאלה זו, היא שהעתון נועד בעיקר לסוחרים מחוץ להולנד. בהולנד לא היתה צנזורה על דברי דפוס מכל הסוגים, הנייר היה זול באופן יחסי והיו בתי דפוס מרובים. לפיכך, נהפכה עד מהרה לספקית של חדשות לחלק גדול של אירופה המערבית.² סברה זו נראית דחוקה. במחצית השנייה של המאה ה-17 כבר היתה הולנד מוקד של סחר בינלאומי, ומו"ל של עתון שעיקרו חדשות בתחומי הספנות והסחר יכול היה למצוא קהל קוראים מקומי גדול שלשונם הולנדית. כמו כן, בסוף המאה ה-17 — התקופה שבה הופיע ה"גאזיטה" — היו בהולנד ארבעה מו"לים ומדפיסים לא יהודים, שהיו בעלי זכיון להוצאת עתונים. מו"לים ומדפיסים אלה סיפקו את צרכי הציבור ההולנדי. למי, אם כן, נועד עתון בלשון הספרדית? רק לקהל

מכתבים בין אנשי הקהילה ובין "יהודים סודיים" שחיו בספרד, משום הסכנה לחייהם. כדיפתראות הקהילה מופיעים שמוניהם של 82 אנוסים, שעזבו את אמסטרדם אחר שהתיהדו, על מנת לשוב לנצרות, ולבסוף שבו וביקשו להתקבל בחזרה לקהילה. אחד מהם נערך מהולנד במשך 35 שנה, ויש להניח שכל אותה תקופה חי כנוצרי. נקל לשער, שאותה זהירות שנצטוו יהודי אמסטרדם לנהוג בקשריהם עם האנוסים כדי שלא להחשידם, חלה גם על הסלקציה של החדשות בעתון שנועד לסוחרים יהודים ושמן הסתם גם הגיע לידי יהודים חשאיים, שקיימו קשרי מסחר עם אמסטרדם.

אנשי הקהילה היהודית באמסטרדם היו אמנם מחוץ להשג ידה של האינקביוציה, אבל לא מחוץ לתחום התעניינותה. כל עוד קיימת היתה האפשרות, שאנשים מן הקהילה יתפתו לצאת לארץ קתולית לרגל עסקיהם, סביר היה שהאינקביוציה תקיים רישום מלא ככל האפשר של "מתיהדים", כדי לשפוט בבוא העת. ואכן, פעולת מודיעין כזאת התנהלה. ססיל רות יודע לספר על מלשין אחד, שמסר לאינקביוציה של ליסבון רשימה ובה שמוניהם של יותר ממאה אנוסים, שהשתקעו באמסטרדם שבו ליהדות.⁴

בניגוד למה שמקובל לחשוב, לא היו האנוסים חדורים רגשות שנאה לזהטת לספרד. ספרד הוסיפה להשפיע עליהם השפעה עמוקה. זו התבטאה לא רק בשמירת אמונים ללשון הספרדית במשך דורות רבים אחר שיצאו לגלות ולנדודים, אלא גם בשאיפה עזה לנצל את זיקתם, הלשונית והתרבותית, כדי לקשור קשרי מסחר עם ספרד. קשרים אלה נעשו בסתר כל עוד היתה הולנד במצב מלחמה עם ספרד, ובגלוי כאשר תמו המלחמות בין שתי המדינות והמסחר נעשה חוקי ורצוי. תערובת זו של שנאה ונוסטלגיה אף הגיעה קצת מן האנוסים לחפש דרך לשוב לספרד או לארצות הכפופות לה. זאת, למרות שלעתים היה הדבר כרוך בסכנת נפשות, שכן נוצרי אנוס אשר שב לאמונת אבותיו דינו היה מוות בכל מקום בו שלטה האינקביוציה. בלבם של אחדים מן האנוסים קיננה כנראה התקווה שספרד, למראה השגשוג הגדול שהיהודים הביאו להולנד, תשנה את מדיניותה ותאפשר ליהודים לשוב "הביתה". ואכן, נשמעו קולות בודדים בכיוון זה בספרד גופא. מה שאינו מוטל בספק הוא, שהקהילה היהודית באמסטרדם נאלצה להתמודד עם הבעיה של אנוסים, שאחר שובם ליהדות חזרו לארצות קתוליות, לצרכי מסחר או לצרכים אחרים.⁵ כמה וכמה פעמים אסרה הקהילה באמסטרדם חליפת

תקיעת שופר בראש השנה. צייר הולנדי אלמוני מהמאה ה-17

שהיו סוחרים שלא באו לבורסה בשבתות.⁸ ליהודים היה גם מעמד של שליטה בענף היהלומים, וחלק רב בתעשיית הסוכר.

בתקופה שאנחנו עוסקים בה, הרבע האחרון של המאה ה-17, מסחרם של יהודי אמסטרדם התנהל בעיקר עם ספרד⁹ ועם קוראסאו בים הקאריבי. קוראסאו שימשה אותה שעה כתחנת-ביניים לסחר עם המושבות הספרדיות באמריקה. בנוסף על הסחר החוקי עם ספרד ומושבותיה, קיימו היהודים מסחר פחות חוקי עם המושבות האנגליות והצרפתיות באמריקה. לתקופה זו אופיינית התמעטות הסחר עם פורטוגל וברזיל, וכן ריבוי התיישבות יהודית בברבאדוס ובסורינאם. פרטום עתון מסחרי בלשון הספרדית נראה אפוא הגיוני מאד בימים שבהם קשרי המסחר עם ספרד היו הדוקים ומרובים.

מאליו יובן, שטוחרי אמסטרדם היו זקוקים למידע מהיר ומלא על תנועותיהן של אניות ושל סחורות, על מטענים שנפלו לידיהם של שורדי ים, על התמורות המהירות ביחסים הבינלאומיים, על נתיבים שנחסמו בגלל מלחמות ועל סחורות שהספקתן מובטחת או שצפוי בהן מחסור. אלה אכן הנושאים העיקריים הממלאים את דפי "גאזיטה דה אמסטרדם", עתון סוחרים מובהק, שבא לספק את צרכי האינפורמציה של אנשים, שהסחר היה מקור מחייתם ועושרם.

ניתוח תוכן הגליונות אינו משאיר ספק ביחס לקהל היעד של העתון והאינטרסים המיוחדים שלו. מבחינה זו, גליון אחד חריג בתוכנו. גליון זה, של 7 בינואר 1675, הועתק כמלואו, בצירוף תרגום תוכנו להולנדית, צרפתית ואנגלית, בבטאנאם המודרני של יהודי הולנד.¹⁰ אותה שעה היה זה הגליון הקדום ביותר שהיה ידוע. (רק כשלב מאוחר יותר נתגלו גליונות שקדמו לו בשלוש שנים).

הגליון הנסקר מעניין מבחינת המקומות שעליהם הוא מדווח: ונציה, נפולי, מילנו, רומא, וינה, שטרסבורג, בריסל, האג ואמסטרדם, אבל אין הוא טיפוסי מבחינת תכנו. הוא מביא תערוכת של ידיעות צבאיות וידיעות על פטירת אישים שונים, וקשה לומר שהוא משקף את התקופה. בדברי פרשנות על הגליון¹¹ נמנו שני מאורעות גורליים של התקופה, שאין להם זכר בארבעת עמודיו של גליון זה. באנגליה מתנהל מאבק בין המלך צ'רלס השני ובין הפרלמנט, שעתידי להסתיים בהפיכת אנגליה לדמוקרטיה הפרלמנטרית הראשונה בעולם. כדי להתגבר על הפרלמנט, נושא ונותן המלך האנגלי עם לואי ה-14 מלך צרפת, העומד בעת ההיא במאבק מזויין עם מרבית מדינות אירופה. אותה עת מצליח יוהאן סובייסקי, מלך פולין, לבלום את החדירה העות'מאנית העמוקה לאירופה התיכונה. הוא מכה את הצבא הטורקי ומאלץ אותו לסגת מפורדוליה. בצד היעדרם של שני מאורעות דרמטיים אלה, בולטת העובדה, שאין בגליון ידיעות מתחום הספנות והמסחר, האופייניות לשאר הגליונות של אותה שנה. הגליון שאנו עוסקים בו, מביא שפע של ידיעות מחצרות המלכים, אך קשור אל תנועת הסחר הבינלאומית אינו ברור. העובדה שסנטור של ונציה, סניור ליאונרדו לורידאנו, מצא את מותו כאשר נפל לנהר וראשו נחבט אגב כך בסירה, יש לה חשיבות רכילותית; על הסחר לא השפיעה מן הסתם. מותו של הרוזן לודוביקו וידימן ופטירתו הפתאומית של מיכאלי בשעת מסיבה בחברת ידידים, גרמו בוודאי צער רב לתושבי ונציה, אך ספק אם גרמו התרגשות מרובה לסוחרי אמסטרדם. גם

סוחריה היהודים של אמסטרדם היו זקוקים לעתון משלהם, בלשון המובנת להם. עם זאת, היה עליהם להזהר מעתון שיזהה אותם ברבים כיהודים, ויהווה ראיה ניצחת ליהדותם, אם ייצא ברשותם בהיותם בארץ קתולית.

כדי לקבל מושג על משקלם של היהודים בסחר במאה ה-17, צריך לתת את הדעת על חלקם של אנוסים בבניית אניות באלטונה שבגרמניה ובקופנהגן (שם לקחו חלק פעיל בציד הלויתנים), על תפקידן של משפחות פורטאדו וגראדי מבורדו בסחר הימי ועל פעילות אנוסים בבניית אניות ובמסעות ימיים בליבורנו. יש לציין גם את משפחת מנדס-נשיא באנטוורפן, שעשתה את הונה בסחר התבלינים ובנתה אניות משלה.⁵ בסחר התבלינים תפסו יהודי אמסטרדם מקום בראש. ב-1612 היו באמסטרדם 16 יבואני תבלינים, שמהם היו 11 "פורטוגזים", דהיינו יהודים ספרדים.⁶ המקום הנכבד המוקדש ב"גאזיטה דה אמסטרדם" להודעות על מכירות של תבלינים, מקבל משמעות מיוחדת לאור עובדה זו.

השנים היו שנות המאבק הגדול על אחיזה בעולם החדש ובארצות מגרלות התבלינים של המזרח הרחוק. בפרקי-זמן קצר רכשו להם סוחרים הולנדים, תוך מלחמות קשות ביבשה ובים, מעמד של מעצמה קולוניאלית, עם מושבות-סחר בברזיל, באמסטרדם החדשה (היא ניו יורק), בכף התקווה הטובה, בצ'יילון, בפורמוזה וביאווה. צי המלחמה ההולנדי הטיל את חתו על אניות הסחר והמלחמה של ספרד, של פורטוגל, של צרפת ושל אנגליה. הרפתקנים בני כל האומות ציידו אניות חמושות ויצאו למסעות של שוד ימי. קצתם פעלו בשליחותן של ממשלות והשתלבו במלחמות הימיות הגדולות, שהיו תכופות לאורך המאה ה-17. להשתלט על אניה ששבה מן העולם החדש, עמוסה זהב או סחורות קולוניאליות, ולזכות בדרך זו בהתעשרות מהירה, היה חלומם של שורדי ים אלה. מי שצייד אניה לצרכי סחר, חייב היה להביא בחשבון את האפשרות שאולי תיפול בידי פירטים, ועמל של שנים והשקעה עצומה יירדו לטמיון.

מידע מהיר לסוחרים

נידרלנד היתה בעת ההיא איחוד של שבעה מחוזות. אולם, בזכות הסחר והספנות רכש לו אחד המחוזות האלה, הולנד, עמדה של עדיפות מוחלטת, ובתוך המחוז הזה אמסטרים היא שריכזה בידיה את הסמכות להכריע בשאלות של מלחמה ושלום. אי אפשר היה לנהל מלחמה אם סוחר אמסטרדם סירבו לממנה. בלעריהם לא היה כסף לצי, ולא תקציב לצבא. קרה, שהמחוזות המאוחדים החליטו לצאת למלחמה, אבל אמסטרדם ניהלה מר"מ עצמאי עם האויב.⁷ את המושבות שמעבר לים לא ראתה אמסטרדם כשייכות לאומה כולה; בעיניה היו רכוש פרטי של כמה סוחרים בעלי הון. שתי חברות מסחריות גדולות ריכזו בידיהן את השלטון על סחר הימים: חברת הודו המערבית (היא אמריקה) וחברת הודו המזרחית. הראשונה הפסידה כסף והשפעתה היתה מעטה. השנייה היתה מקור העושר של העיר ושל הארץ. עקב כך, זכתה גם בשררה, גם ביוקרה. ב-1674 החזיקו "הפורטוגזים" (היהודים) בידיהם 13% מכלל ההשקעות בבורסה של אמסטרדם. על כך ניתן ללמוד גם מן העובדה,

המחלוקת בין אחד הקרדינלים ברומא לבין שגרירי המדינות האירופאיות בוותיקן, שייכת יותר לתחום הרכילות מאשר לעולם העסקים.

ידיעות על שודדיים

תמונה אחת לגמרי מתקבלת מסקירת כל השנתון של 1675, במאמר שנפרסם בכתב עת ביבליוגרפי הולנדי.¹² הסקירה מתארת שנתון מפורך, שחלק מופי עוד לא היו חתוכים, כך שספק אם נקראו אי-פעם. גליון אחד, זה של יום ב' 14 בינואר, חסר באוסף. לכל גליון 4 עמודים דו-טריים. הידיעות שבאוסף באות מאיטליה (ונציה, נפולי, מילנו, רומא ולעתים גם גנואה), מספרד, מצרפת, אנגליה, גרמניה, פלנדריה והולנד. הידיעות ההולנדיות הן קצרות, ועניינן התרחשויות בחצר המלכות וידיעות ספנות מאמסטרדם.

ה"גאזיטה" – גליון 7 בינואר 1675

GAZETTE DE AMSTERDAM

De Lunes 7. de Enero 1675.

ITALIA.

Venecia 23. Diciembre.

Sobre ciertos gallos superfluos Sordenó el Senado una plématica. En el barrio llamado de los Apóstolos hubo Sabado pasado un considerable incendio, que cierto se huviera dilatado sino se derribaran algunas casas, con que se extingió el fuego, siendo muy grande el daño que se causó: en el mismo barrio sucedió la noche de martes pasado una disgracia, y fue que tropezando en una puente el Sr. Leonardo Loredano Senador desta Señoría, y de las mas Ilustres Casas desta Ciudad, cayó en el río, y dando con la cabeza en un barco dexó la vida: en la misma noche murió de supito el Conde Ludovico Vidiman, y lo mismo sucedió al Cavallero Michieli à tiempo que estava holgando y alegrándose con sus amigos, todas estas muertes fueron muy sentidas de toda la Nobleza y plebe. De Messina se avisó que movidos de ambición los empujadores de Catanea, embiaban algunos viveres à los Rebeldes, pero teniendo aviso dello los Realistas, les ferraron tambien aquel passo, con que se tiene por cosa infalible, que no siendo socorridos con toda

la brevedad possible por los Franceses, se rindiran à España.

Napoles 14. Diciembre.

Como la Corte Catholica haga tantas instancias para que nuestro Virrey embie algun dinero al Imperio y Fládes, procura dho Sr. dilcuiparle diciendo haver remittido diverfas partidas à Sicilia contra los de Messina, de adonde se escribe haver los Rebeldes hecho una salida y tomado el Convento de S. Placido y otros puestos vezinos à Scalera, plantando 2. piezas de Canon en uno dellos, pero alercandose allí la Armada Española, echó en tierra 300. hombres en socorro de los Realistas, que animados con esta asistencia, hizieron retirar à los Rebeldes tomandoles las dos piezas de Canon: entretanto havia el Marques de Bayona embiado 500. hombres para recrutar el presidio de Scalera, pero coincidiendo los Rebeldes quanto les importasse la restauracion de aquella plaza, haziendo todo su esfuerzo, bolvieron acometerla, y fueron rechazados valerosamente, y como esten tambien tomados todos los passos de Messina, hay tal falta de viveres en la Ciudad, que à cada persona se da solamente 6. onças

Nu. 1.

A

de

יש ידיעות רבות על פעולות צבאיות, ביחוד בתחום של בלגיה הנוכחית, שם ניצבים כוחות צרפת מול חיילים ספרדים והולנדים. בצפון גרמניה ובים הבאלטי נלחמים ברנדנבורג, דניה והולנד נגד השבדים. בים התיכון באות אניות מלחמה צרפתיות לעזרת המורדים במסניה, והספרדים מייחלים לעזרת הצי ההולנדי. בכל הימים יש פעילות רבה ומסוכנת של פירטים. שודדי ים מטורקיה ומחוף אפריקה הצפונית מסכנים את הספנות בתעלה האנגלית. אניות הסוחר ההולנדיות שטות בשיירות בליווי אניות מלחמה, והידיעה כי הגיעו בשלום לחוף ההולנדי, היא ידיעה ממדרגה ראשונה. אין הכרעות במלחמות, והרושם הוא שהקרבות נצחיים.

יש גם שפע של ידיעות ימיות. הן נותנות מושג על הקפו של הסחר הימי וגם על סכנותיו. כך אנו למדים, שב-28 בינואר הגיעו אניות מנורבגיה, ובהן יותר ממאתיים אניות סוחר שיצאו משם בשיירה, בליווי אניות מלחמה. ב-11 בפברואר הגיעה לרוטרדם אניה מפורטו. היא פגשה בדרכה את הצי ההולנדי בפלימות, שהמשיך בדרכו ברוח נוחה. כן הגיע צי אחר, שהפליג מנמל טסל ב-23 בינואר. האניות העושות את דרכן להודו עברו את התעלה האנגלית.

ב-25 בפברואר הגיעו לטסל ולפלי יותר ממאתיים אניות מנורבגיה ומהים הבאלטי, וגם אניות מספר ממקומות אחרים. לנמל מידלבורך הובאה אניה צרפתית, שנלכדה בהיותה בדרכה מליסבון ללה רושל.

ב-25 במרס לכדה שיירה הולנדית אניה של פירטים מדנקירק, ובה 8 תותחים ו-56 איש.

ב-1 באפריל נלכדה ליד פלילנד אניה שודדים צרפתית, ובה 14 תותחים ו-80 איש. האניה הזאת, כך נמסר, גרמה נזק רב.

ב-8 באפריל מתפרסמת קובלנה על מעשי הפירטים הצרפתים הרבים שבסיסם בדנקירק, ונמסר על תכנית להפסקת פעילותם.

ב-15 באפריל נכנסות אניות רבות לנמל טסל, ובכללן שיירות של רב החובל בונט ואניות סוחר שהפליגו ב-18 במרס מבילבאו. דייגים אנגלים הזהירו אותם, ש-6 אניות מלחמה צרפתיות אורכות לשיירה, אך הודות לערפל הצליחו לחמוק מידיון.

ב-6 במאי מתקבלים מכתבים מהודו, המדווחים על רעש אדמה איום באמבון, שבו ניספו 2400 נפש, מהם 25 הולנדים.

ב-13 במאי מגיעות שתי אניות מסורינאם, על אף שכל התעלה האנגלית היא בחזקת סכנה מחמת שודדי הים הצרפתים.

ב-20 במאי נמסר, שפריגטה אשר הפליגה מנמל פליסינגן לסורינאם, לחמה פעמיים בפירטים צרפתים, פעם אחת נגד שלוש אניות ובשנייה נגד שתי אניות, אך ידה היתה על העליונה והיא יכולה להמשיך בדרכה.

ב-10 ביוני מתפרסמת ידיעה נרחבת מוונציה, על רעידות אדמה בכל רחבי אפריקה.

כך נמשכת הסדרה לאורך כל השנה. במקרים רבים, ספנים שהגיעו ממרחקים מביאים אתם ידיעות על אניות שפגשו במזרח הרחוק, לרבות הידיעה שאניה אשר נחשבה לאבודה, הגיעה בשלום לכף התקווה הטובה.

ולבסוף מופיעה בגליון של 7 בספטמבר ידיעה, שאף שאין נזכרים בה יהודים, היא יכולה לשמש תעודת זהות של עתון ושל ציבור קוראיו.

בצד הידיעות הימיות, יש גם ידיעות על מכירות גדולות של סחורות יבוא, שייערכו על ידי חברת הודו המזרחית. כמויות התבלינים והעצים המוצעות למכירה מרשימות. ב-4 במרס מודיעים על מכירות, שייערכו בשש ערים הולנדיות. באמסטרדם מוכרים 225,000 ליברות של אגוז מוסקט. רוטרדם היא מקום המכירה של כ-175,000 ליברות צפורן, ואנקרהויון קנתה את כל הכמות של עצים יקרים מן המזרח. לסוחרים ניתנה הודעה, שלפני 1 במרס של השנה שלאחריה לא ייערכו מכירות נוספות של מוצרים אלה.

העתון סיפק לקוראיו, מלבד שפע של ידיעות מסחריות ומדיניות, גם מוספים, שבהם הובא הנוסח המלא של מסמכים שונים בעלי תוכן מסחרי או מדיני. השנתון של 1675 כלל 17 מוספים כאלה, ובהם חליפת מכתבים בין שליטי התקופה, הסכמים בינלאומיים וגם דו"ח מלא של מכירת טובין גדולה, שנערכה ב-15 באוקטובר באמסטרדם, ושכללה מלבד תבלינים גם אבנים יקרות, עצי הבנה, אריגים וכיוצא באלה סחורות קולוניאליות.

לפני בית הכנסת היהודי באמסטרדם, ציור של רמברנדט

השליט של טריפולי, נאמר בה, העלה את תעריפי פידיון השבויים (כלומר נוסעים וצוותים הנופלים בידי שודדי ים ומשתחררים תמורת כופר-נפש) ב-300 ריאלים מעל למחיר המקובל, עד שספק אם אפשר יהיה לשלם את הכופר. בעית השבויים שבידי שודדי הים היא, לגבי לא יהודים, בעיה משפחתית בעיקר. השבויים הנוצרים מצפים, ששארי בשד יגייסו את הסכום הדרוש כדי לפדותם. רק כאשר מדובר באדם נשוא-פנים או בנושא משרה ממשלתית, ייהפך עניין השחרור לבעיה ציבורית-ממלכתית. לא כן אצל היהודים: כאן הבעיה היא מלכתחילה עניינו של כלל ישראל ועניינה של כל קהילה שידה משגת, או שיש בה עשירים היכולים לשלם את הכופר. לקהילה היהודית באמסטרדם היו שתי קופות ציבוריות, האחת לצרכי ארץ ישראל והאחרת לצורך פידיון שבויים. היהודים, והם בלבד, הטילו מס מיוחד על יבוא טובין ויצואם כדי לממן את צרכי פידיון השבויים. פיזורם של היהודים בנמלי הים התיכון, וקשריהם עם שודדי הים של צפון אפריקה (שהיהודים סיפקו להם תחמושת ושאר צרכים) הפכו אותם למתווכים אידיאליים במשא ומתן על שחרור שבויים אירופאיים. לא אחת גם הצליחו להשיג שיפור ניכר בתנאי חייו של שבוי אירופאי, או להביא ליד הסכמים בין הפירטים ובין מדינות אירופה, שהבטיחו לנתיניהן חסות מפני שבייה ועבדות.¹³

עתון יהודי

בשנת 1975, זמן קצר לאחר שבטאונם המורדני של יהודי הולנד הקריש גליין מיחד לעותק הראשון של "גאזיטה דה אמסטרדם" שהיה ידוע עד אז, זה של 7 בינואר 1975, נודע כי בידי אספן הולנדי פרטי נמצאים שני גליינות של מהדורה איטלקית של העתון, שהופיעו עוד בשנת 1673, ב-30 במרס וב-14 בספטמבר. לא ברור עד היום כמה זמן נתקיימה מהדורה איטלקית זו, ואם העתון החליף שפה, או שהדפיס במשך זמן מה גליינות מקבילים בשתי השפות. על תפוצתו של העתון אין שום ידיעות, לכן אין זה מן הנמנע, שהוא נשלח אל מגויים בארצות שונות, בדומה לאותם מכתבי-החדשות שהיו מבשרי העתונות המודפסת ושראו אור באיטליה ובגרמניה בשלהי ימי הביניים.

היום אנו יודעים, ש"גאזיטה דה אמסטערדם" התקיים לפחות מ-1672 ועד 1702, וזאת הודות לתגלית מקרית בארכיון לונדוני.¹⁴ בארכיון זה נמצאו גליונות רצופים, שתאריכיהם מ-12 בספטמבר 1672 עד 14 בנובמבר אותה שנה, וכן גליון בודד של 22 במאי 1702. הגליונות שנתגלו בלונדון לשונם ספרדית, ואין לדעת אפוא אם המהדורה האיטלקית הייתה ארעית, או שנתקיימה זמן ממושך. המאמר המוסר על התגלית בלונדון מספר עוד, שהטוענים כי "גאזיטה דה אמסטערדם" לא היה עתון יהודי, הסתמכו בין היתר על ההנחה שהוא היה תרגום מילולי של עתון בשפה ההולנדית, שהופיע אותה עת באמסטערדם ושמו "אמסטערדמסה קוראנט". אולם, השוואה שנערכה בארכיון של העיר אמסטערדם הוכיחה, שהעתון הספרדי היה כתוב וערוך באופן עצמאי והייתה לו רשת כתבים משלו במקומות שונים באירופה. "התדרשות של ה'גאזיטה' חפפו במדה רבה את האינטרסים של אילי המסחר הספרדים (היינו היהודים יוצאי ספרד ופורטוגל)", מציין המאמר.

עוד גליון אחד של ה"גאזיטה", של 5 בנובמבר 1674, היה שמור בשעתו בספרייה "עץ חיים", ספריית הקהילה היהודית-הפורטוגלית באמסטרדם, אך הוא אבד בשנות המלחמה ולא נתגלה עוד.

הגליון האחרון המצוי בידניו, של 22 במאי 1702, הכיל 8 עמודים ולא 4 כגלינות שקדמו לו. אולי ניתן להסיק מהרחבה זו שהעתון עשה חיל. בראש העמודים בגליון זה מופיעה הכותרת "גאזיטה אספאניול דה אמסטערדם" ועורכו היה כנראה מנראל טקסירה תרחש.

אישיותו וקורותיו של המו"ל והמדפיס, שמבית הדפוס שלו יצא "גאזיטה דה אמסטרדם", גם הן אינן משאירות, לדעתי, ספק רב ביחס ליהדותו של העתון. דוד בן אברהם דה קאסטרו תרתש (טארטאס) היה אחד המדפיסים הפוריים ביותר שפעלו באמסטרדם במאה ה-17. כמעט כל הספרים שיצאו מתחת מכבשו היו מיועדים ליהודי אמסטרדם ולאו דווקא לציבור ההולנדי. לפעמים חתם על עבודותיו "אחי הקדוש אברהם", לזכר אחיו, שנשרף חיים בפקודת האינקויזיציה, אחר שנתפס בברזיל כחשוד בשיבה אל אמונת אבותיו.¹⁵ הפועלים שעבדו בבית הדפוס שלו גם הם היו יהודים: יוסף בן אלכסנדר ויצנהאוזן ובנו שמעון, יעקב חיים בן משה רפאל די קורדובה מברזיל, יששכר בן אליעזר, חיים בן יעקב, וגם גרצדק אחד: יעקב בן ישראל (או, לפי גירסה אחרת, משה בן אברהם אבינו).

פיימיט לנר

(וויז) דען פֿיר חוץ לנולגסטן יאר.
נאך דעם דאס דאס קיסריש פֿעלקר
זיין זיכער דען באך (דריט) חריבר
גילגן וואו האבן זיך וועקט טירקן
גילגן גילקאגן דאס וועלכע האבן
ביקעגאדעס דאס טירקיש (אנדער בייט
(פֿעטער ווארדירן) אז פֿיר חוץ
לנולג. טויזנט און שטערק גילגן.
אזער בייט טירקן. זיין גילגן חוץ
זיין חוץ טון (עסעק) חן גילקאגן
אזער קיסריש פֿעלקר האבן זיך היר
אזער קיסריש דאס גילגן חוץ און
האט ביטאגן דאס און דאס טירקיש
פֿעטער (עסעק) נישט ביטאגן וואו
דען חן (עסעק) זיגט דער
(קיסריש האטאגן באט) חוץ דער
(אזער באט) אזער פֿעטער דאס טויזנט
זיגט דער (חויט באט) חן האטאגן
אזער דען האבן טירקיש (אזער)
זיגט דער (דריט) זיין פֿיל גילקאגן
בייזער גילקאגן ל טיריבן וואו האטאגן
חן זיגט קיסריש חן בריקן עטליכע
זיגן גילגן חוץ נאגן חוץ דען
שטאר פֿעטער ל קאגן דער פֿעטער
זיגט דאס זיגטאגן באט חוץ און
דריט טויזנט טירקן ל פֿעטער חוץ
זיגט ברודער חן דען (שטער חוץ)
זיגט לנולג. טויזנט שטערק און חן
זיגן בייקן (עסעק) חן קאגן
זיגט טירקיש פֿעלקר האבן חריבר
זיגן פֿעטער שטערק ל האטאגן עטאגן
גילקאגן חן עטאגן

ה"דינשטאג'ישי קורנט" משנת 1687

פון (אוב) ווערט גיסריבן דאס
רודן ביים נאכט ווא אין טרעקליך
און גיזערט פון רודר און ביל' מיט מיט
גיטאן און דר ווייט האט דאס טעכער
פון דאס הייז גיזאכט מוועק פירן
גייט פארטן גיזאכט און פיל שטארן
גיסטן מיר האט דער ווער מיינט
ווארטן פון רעכט טאמם מיכר דאס
ברעט מריכר האט פארפן
מוזער דעסן האט און (ווי) אין
אל דאס קערבן ווער פלייסט לובעטן
אן ביפון דאס דער טירקן קריג דין
וואר גליקליך ווא אב וויפן
ווי דאס קיסריש רייטרייט מיט מיכר
ריט (דרייט) גילאן ווא האבן דאס
טירקן אפזשייט טערק וויט גיסטן
גיסטן דאס און אלעט האבן אין
דאס טירקיש טעטעט גאזאטן פון דאס
דא קעגנט פון דא קיסריש פלאקט
מיכר ווא דאס טירקן הענט ערשט
גיברייכט ווא הענט און גאר גייכט
גיטעט פיר היילדין דאס ווא קיסריש
פלאקט נישט הענט גיקענט מיכר דאס
באך (דרייט) מריכר קאן
עטליכר קיסריש ווארטן און וויכר
האבן דאס ווייט פון דאס ווער גיברייכט
ווא דאס ווא דאס טירקן גיקעט און
נאך (ווארטן) גיטריש גיזאכט
דאס קיסריש און פירט פלאקט טון
דאס ביים טערקן גאן און און האט
גיברייכט ווא דאס קיסריש (מריכר)
לויף גיברייכט פלאקט טאמם און
נאך טערקן דאס

919303

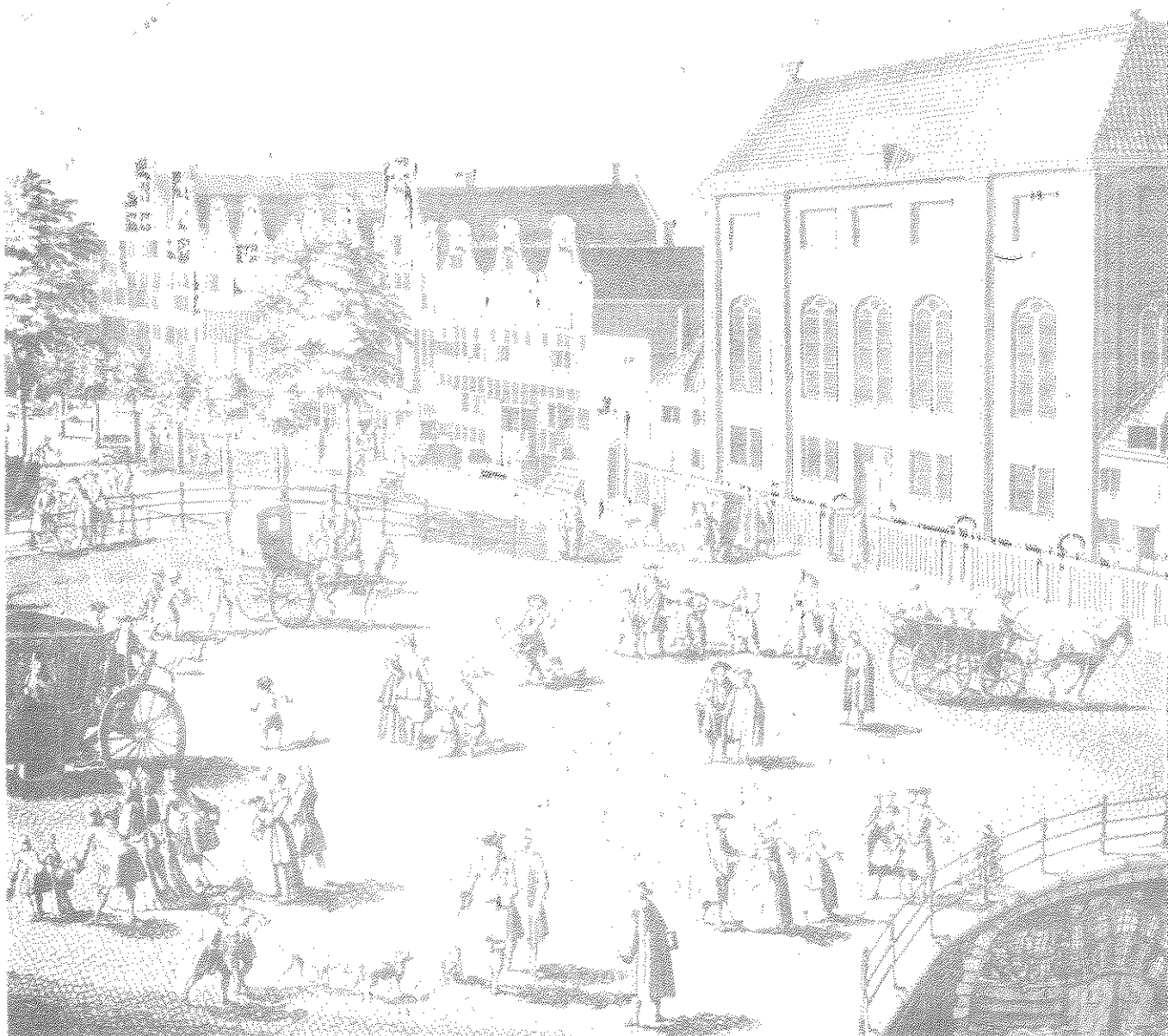
את הקריירה שלו כמדפיס התחיל תרמש בבית הדפוס של יוסף בן ישראל, בנו של מנשה בן ישראל. שם הדפיס את "מעייני הישועה" של יצחק אברבנאל ואת "אמונות ודעות" של סעדיה גאון. יש רגליים לסברה, שנטה זמן מה אל התנועה השבתאית. עובדה היא, שבבית הדפוס שלו הופיעו כתבים שבתאיים רבים. כן הדפיס את יצירותיו של שלמה אוליביירה, אב בית דין באמסטרדם, שחיבר ספרים על אמונות החרוזה העברית, על עקידת יצחק ועל לימוד התלמוד. שמונים הספרים הנוותרים שיצאו מבית הדפוס שלו, כללו ספרים בעברית, בספרדית ובפורטוגזית, סידורי תפילה (ב-1695 הסתכסך עם מדפיסים אשכנזים בקשר להדפסת סידור תפילה), ספרות רבנית וספרי פילוסופיה ומוסר.

בשפתו של מיעוט יהודי, המקיים קשרים הדוקים עם יהודים דוכרי ספרדית בארצות אחרות, וממלא תפקיד חשוב במסחר הימי הבינלאומי. מפני שמעמדם של קוראיו היהודים אינו בטוח בקצת מן המקומות שבהם הם חיים ומוצאים את מחייתם, הוא נמנע מלתת אופי יהודי מובהק לחדשותיו, לבל יבולע לקוראיו הפוטנציאליים. אני סבור, שיש לראות ב"גאזיטה דה אמסטרדם" עתון יהודי, אפילו אם אינו מדפיס "חדשות יהודיות". לפיכך יש לראות, לדעתי, בשנת 1672 את שנת לידתה של העתונות היהודית בעולם.¹⁶

הכיכר שלפני בית הכנסת האשכנזי הגדול באמסטרדם. ציור מהמאה ה-17

בצד "גאזיטה דה אמסטרדם", הדפיס זמן מה את העתון היידישאי "דינשטאגיש און פרייטאגישע קוראנט", שיצא בתחילה בבית הדפוס של אורי פיבוס הלוי. בבית הדפוס שלו הופיעו גם הנאומים שנישאו בעת חנוכת בית הכנסת הפורטוגזי באמסטרדם, בשנת 1675. סמוך לסוף המאה, עזב תרתש את אמסטרדם. לפי גירסה אחת העתיק את מושבו להמבורג; לפי גירסה אחרת עלה לארץ ישראל. מכל הנאמר עד כה, אני סבור שהמסקנה ברורה. מדובר במו"ל ומדפיס יהודי, המתמחה בספרים יהודיים, אשר מעסיק בבית הדפוס שלו עובדים יהודים בלבד. העתון שהוא מוציא אינו מודפס בשפת הארץ אלא

13. אליעזר בשן, שבייה ופדות בחברה היהודית בארצות הים התיכון (1830-1980), עמ' 61-62 וכן 263-265.
14. Hans Hogendoorn, Amsterdamse Krant in het spaans en italiaans, 14 in: Ons Amsterdam, vol. XXIX, 1977 pp. 233-237
15. אברהם דה קאסטרו תרתש היה אחד המפורסמים שבמקדשי שם שמים בקרב האנוסים. הוא נולד בעיר טארטאס שבדרום צרפת, למשפחה של אנוסים שחזרה ליהדות. יחד עם אחיו דוד נסע מצרפת לאמסטרדם, ובתקופה שבה שלטו ההולנדים בברזיל נסע לשם, כדרך שעשו יהודים לא מעטים באותה עת. משגברה פורטוגל על ההולנדים בברזיל, נפל לידי האינקבויזיציה ונשלח לליסבון כדי להשפוט שם. לשווא טען שאין לאינקבויזיציה סמכות לשפוטו, שכן נולד כיהודי ולא היה נוצרי מעולם. משנדחתה טענה זו, התייצב בגאווה מאחורי יהדותו ואומץ לבו הפליא אף את שופטיו. הוא מת על המוקד, וקריאתו "שמע ישראל" הדהדה באזני תושבי ליסבון במשך ימים רבים.
16. בספרו "מחקרי ספר", ירושלים, תשי"ח, עמ' 444 הערה 54, מעלה אברהם יערי את הסברה, שאולי היה מנשה בן ישראל המו"ל של העתון היהודי הראשון בעולם. בקטלוג של ספרים, שיצאו לאור בבית הדפוס של בן ישראל, מופיע פריט בשם "ידיעות פורטוגזיות", שהיה אולי עלון חדשות, ובו ידיעות מפורטות לצרכי ציבור האנוסים באמסטרדם. אם נכונה השערה זו, הרי עתון יהודי ראשון הופיע בשנת 1652, 20 שנה לפני "גאזיטה דה אמסטרדם" של תרתש. כיוון שלא שרד שום גליון של אותן "ידיעות פורטוגזיות", אין אפשרות לאמת השערה זו.
1. Dr. L. Fuks, Jiddisje krant grootmoeder van joodse pers, Nieuw Israelitisch Weekblad, Jubileumnummer, 15.11.1985
2. כך במאמרו הנ"ל של פוקס, ראה הערה 1.
3. Yosef Kaplan, The Travels of Portuguese Jews from Amsterdam to the "Lands of Idolatry" (1644-1724), in: Jews and Conversos (ed. Y. Kaplan), Jerusalem 1985, pp. 197-211.
4. Cecil Roth, A History of the Marranos, New York and Philadelphia 1959, p. 244
5. Salo W. Baron et al, Economic History of the Jews, New York, 1975, p. 187.
6. שם, p. 276.
7. Busken Huet, Het Land van Rembrandt, II, p. 157.
8. Economic History, p. 277.
9. J. I. Israel, The Changing Role of the Dutch Sephardim in International Trade 1595—1715, in: Dutch Jewish History, 1984, pp. 31-51.
10. NIW (Nieuw Israelitisch Weekblad) 5.9.1975.
11. מאמרו של A.S. Rijxman, שם.
12. C.P. Burger Jr. De Gazeta de Amsterdam, Het Boek, vol XII, 1923, pp. 57-74.